

ПОШУКИ ОБДАРОВАНОСТІ

Наталія Миколаївна Макаренко,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та вікової психології
Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
м. Кривий Ріг, Україна

УДК 378.147;005.6

РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ»

В статтє рассказывается о том, как были определены основные факторы развития креативного мышления (внутренняя мотивация, интеллектуальное развитие, эмпатия, воображение) у студентов, практических психологов и реализована программа по его развитию.

Ключевые слова: креативное мышление, факторы, внутренняя мотивация, тренинг.

This article tells about the main factors of the development of creative thinking: inner motivation, intellectual development, empathy, imagination. Author's programme of the development of creative thinking of psychologists is present in this article.

Key words: creative thinking, factors, inner motivation, training.

Розвиток креативного мислення майбутнього фахівця – актуальна потреба сьогодення. Дослідженню цієї проблеми присвячено науковій праці відомих зарубіжних та вітчизняних психологів: К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, Д. Богоявленська, В. Дружинін, Н. Лейтес, О Матюшкін, В. Моляко, К. Роджерс, В. Ротенберг, Соколов, П. Сімонов, П. Торранс, Г. Хорн та інші. Вивчивши та узагальнивши їх дослідження, ми узагальнили та згрупували особистісні та мотиваційні чинники розвитку креативності, результати яких представлено у таблиці 1.

При розробці авторського тренінгу нами використано цю інформацію.

Для підвищення рівня розвитку креативного мислення майбутнього фахівця на початковому етапі професіоналізації розроблено та апробовано програму «Психологічні чинники розвитку креативного мислення» [1].

Програма розрахована на 45 академічних годин та містить 15 годин тренінгових занять. Відповідно до розробленої програми, курс підвищення рівня креативного мислення можна умовно поділити на три модулі.

Перший – лекції та практично-дискусійні заняття, спрямовані на формування у студентів-психологів уявлення про сутність креативності, специфіки креативного мислення, здатності до науково-теоретичного обґрунтування їх необхідності у по-

дальшій діяльності, комунікативного програмування креативних моделей поведінки.

Другий – лабораторно-тренінгові заняття, сприяють оволодінню практичними навичками, для подальшого застосування їх у професійній діяльності.

Третій – додаткова самостійна робота, спрямована на самовдосконалення, самодетермінацію, що веде до розвитку продуктивності, гнучкості оригінальності мислення.

На першій лекції першого модулю «Креативність – психогенетичний корелянт творчості» розглядаються основні етапи розвитку проблематики креативності, креативного мислення (імпліцитний, експліцитний, рефлексивний). На цьому етапі приділено значну увагу основним проблемам дослідженням креативного мислення (креативності) як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями: чи залежить креативність від інтелекту та чи є особистість з її особливостями суттєвим аспектом рівня креативності? Була також визначена тенденція у сучасних дослідженнях до об'єднання креативних особистісних та когнітивних факторів.

Підвищена увага до питання креативності (креативного мислення) в науці потребувала певної систематизації, моделювання. Тому, студенти-психологи були ознайомлені з сучасними моделями дослідження креативності, як процесу, продукту, особистості креативу, середовища, що її формує. Було також розглянуто аспекти формування креативності

Особистісні та мотиваційні чинники розвитку креативності та креативного мислення (на основі джерел)

Зміст	Автори
Потреба у знятті напруги, що виникає у стані невизначеності.	П. Торранс
Потреба у новизні.	Е. Соколов, П. Сімонов, Г. Хорн
Проблемна ситуація, продуктивна особистісна позиція.	О Матюшкін
Потреба в розумовій діяльності, жага пізнання	Н. Лейтес
Потреба в пошуку.	В. Ротенберг
Проблемність, принципова незавершеність особистості.	В. Мотков
Установка на творчу діяльність.	К. Григорян, О. Нікіфорова
Стратегічна організація творчого процесу.	В. Моляко
Інтерес, внутрішня мотивація.	Ф. Василюк, А. Маслоу, К. Роджерс
Активність, ініціативність.	К. Абульханова-Славська, Д. Богоявленська, Н. Лейтес, О. Матюшкін та інші
Особистісна природа.	А. Брушлінський, С. Мотков, С. Степанов, С. Рубінштейн та інші.
Неадаптивний, непрагматичний характер.	А. Асмолов, В. Дружинін, В. Кудрявцев, С. Максимова, В. Юркевич.
Незалежність мислення від минулого досвіду, його виникнення.	А. Брушлінський, М. Воловікова, А. Мелік-Пашаєв, Є. Фромм
Бутевість, орієнтація не на продукт/продукцію, а на процес.	Я. Пономарьов, О. Тихомиров, А. Маслоу

в різні вікові періоди; дослідження якісних змін розвитку креативності в онтогенезі; співвідношення креативності та обдарованості.

Наступну лекцію «Креативне мислення, як інваріанта професіоналізму майбутнього практичного психолога», ми присвятили розгляду параметрів креативного мислення, вплив на професійну діяльність майбутніх психологів, поновили в пам'яті психологічні версії про невикористані ресурси людського мозку, навели переконливі факти можливості «налаштувати», орієнтувати мислення на креативні моделі поведінки. Була розглянута специфіка креативного, творчого дивергентного, латерального, професійного, психологічного мислення. Визначили доробки з питань розвитку креативного мислення (розумові тактики).

Особливу увагу приділили ознакам «гнучкість», «розробленість» та «оригінальність»; визначили їх доречність та важливість для креативного мислення практичного психолога; розглянули метафоричну здатність, як один з параметрів визначення рівня розвитку креативного мислення. На цій лекції також зроблено спробу змінити установку студентів-психологів на неможливість сформувати креативне мислення (чи підвищити його рівень) для подальшої ефективної роботи. Працювати практичними психологами студентам доведеться у специфічному промисловому робітничому місті Кривий Ріг, де послуги психолога: психодіагностика, психокорекція, психоаналіз, ще довго не наберуть популярності,

можливо, високорентабельне «дитя» фрейдизму – психоаналіз, буде викликати недовіру мешканців нашого міста, поки не позбудеться від образливого компонента «психо».

Перш, ніж починати розвивати чи підвищувати рівень креативного мислення, необхідно визначити психологічні чинники його розвитку. Переконавшись, під час аналізу літератури, у багатоаспектності таких понять психології творчості, як «креативність» і «креативне мислення» (та наявності необмеженої кількості факторів їх розвитку), на лекції «Чинники розвитку креативного мислення студентів-психологів» ми спробували їх, певним чином, систематизувати (на спадкові, особистісні, когнітивні, мотиваційні, середовищні) та дослідити детермінацію. Крім того, важливим на цій лекції, на наш погляд, було акцентування уваги на чинниках розвитку креативного мислення майбутнього професіонала в студентському віці.

Нами неодноразово підкреслювалося, що основа підготовки фахівців у вищому навчальному закладі – спроба формування у студентів науково-предметних знань. Власний досвід, спостереження та опитування студентів свідчать: міцність науковості такою підготовкою сформувати неможливо (через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин), а практичні навички застосування набутих знань у ВНЗ не виробляються. Це протиріччя є основним гальмуючим фактором процесу трансформації позиції студента в позицію креативного суб'єкта професійної діяльності.

У професійній педагогічній освіті, в першу чергу, необхідно розвивати *рефлексивно-мислительну* форму організації свідомості майбутнього фахівця. Такий підхід спрямовано на розвиток у студентів професійної рефлексії, здатності проектувати, прогнозувати, програмувати діяльність, усвідомлювати себе, як суб'єкта діяльності.

Ці результати послугували достатньою підставою для визначення, на четвертій лекції, основних креативних рис характеру майбутнього практичного психолога: особистісної креативності, внутрішньої мотивації, допитливості, уяви, творчого ставлення до роботи, професійно важливих якостей тощо. Для упорядкування основних характерологічних властивостей, була створена професіограма майбутнього психолога з креативним мисленням та доведено, що активізація цих властивостей (психологічних чинників) можлива за допомогою психологічних інтерактивних технологій.

П'ята, завершальна лекція, була присвячена конкретним рекомендаціям щодо визначення шляхів підвищення рівня креативного мислення учасників навчально-виховного процесу, а також шляхам подолання бар'єрів, чинників, що гальмують креативність.

Модуль практично-дискусійних занять були логічним продовженням лекційного курсу. Необхідно відмітити, що під час їх проведення спостерігалася потреба студентів-психологів в активному дискутуванні з приводу проблемних питань, винесених на самостійне опрацювання:

Чому дослідники проблем креативності використовують терміни «креативність» та «креативне мислення», як синоніми?

– Чи можна пересічній людині підвищити рівень креативного мислення?

– Чи важливо практичному психологу бути оригінальним?

– Як максимально використовувати можливості студентського періоду, для формування креативних моделей поведінки, в майбутній професійній діяльності?

– Якими засобами створити відповідні умови для креативної діяльності в школі?

– Які особистісні властивості необхідно розвивати, у першу чергу, щоб стати професіоналом тощо?

На нашу думку, цьому сприяла творча атмосфера в групах, чітка установка на можливості формування власних креативних якостей, діяльнісний початок у професійній діяльності.

Під час лекцій та практичних занять студенти не були пасивними одержувачами інформації. Метод читання лекцій мав діалогічний характер. Цьому сприяло добре знання аудиторії, єдність мотиваційного, змістовного, операційного моментів у навчанні, обов'язкова попередня підготовленість студентів (мали місце 2-хвилинні «вкраплення» виступів студентів, за задалегідь підготовленими інформаційними повідомленнями – оглядом точок зору вчених на проблему креативності мислення).

Завершальним етапом розвитку креативного мислення було залучення майбутніх психологів до участі у 5-денному тренінгу. Психологічний тренінг та його елементи частіше зустрічаються на практиці, галузі професійної діяльності, охоплюючи різні боки її психологічного забезпечення, маючи на меті досягнення різноманітних психологічних, соціально-психологічних змін людини, групи. Динамічний розвиток цього методу пояснюються зростаючою потребою у прикладному, практичному застосуванні психологічних знань.

Тренінги, на нашу думку, більш зручна, конструктивна, швидкодіюча форма психологічної діяльності. Тренінг дозволяє реалізувати необхідні психологічні умови розвитку професійної та особистісної самосвідомості, актуалізувати їх ресурси, змінити поведінку, ставлення до інших. Участь у тренінгах змінює людину. Як зазначав С. Рубінштейн: «Суб'єкт у своїх діях, актах творчої самодіяльності не тільки проявляється; у них він створюється та визначається» [2].

Необхідно зазначити, що до активної участі в роботі тренінгу студенти були психологічно готові. Це дало нам можливість очікувати результат впливу креативно розвивальних технологій, який (за С. Рубінштейном), залежить не тільки від зовнішнього впливу, а й від внутрішніх властивостей учасників та повинен мати позитивну динаміку [2].

В основу авторського тренінгу покладено наступні принципи:

– максимального залучення учасників до спільної активної діяльності;

– рефлексивно-креативної організації навчального процесу;

– еквівалентності тренінгової діяльності реальним діям майбутніх психологів;

– встановлення постійного зворотного зв'язку для відслідковування динаміки процесу;

– постійного формування внутрішньої мотивації на креативне мислення;

– проектування образу професійного майбутнього, осмислення професійної позиції.

З огляду на те, що існує декілька парадигм тренінгів, систематизованих провідними фахівцями І. Вачковим та С. Дерябо [3], ми спробували визначити, що є більш прийнятним для майбутніх психологів у цьому випадку.

По-перше, – це парадигма тренінгу, як дресури, в основі розробки якої є біхевіористські ідеї (правильно організувавши систему підкрплень, можливо сформувати в людині оптимальний патерн поведінки, закріпивши його шляхом повторення).

По-друге, – це парадигма тренінгу, як репетиторства. Парадигма репетиторства послідовно реалізується в когнітивній психотерапії А. Бека (щоб досягти змін у поведінці та емоційному стані людини, необхідно модифікувати її мислення, шляхом передачі певних знань).

По-третє, – парадигма тренінгу, як наставництва, в основі якої лежать ідеї гуманістичної психології.

Відповідно до цього, тренер-наставник «запускає» процес отримання клієнтом досвіду, необхідного для подальшої професійної діяльності після закінчення тренінгу.

По-четверте, – парадигма тренінгу, як розвитку суб'єктності. Як зазначають автори, три попередні парадигми орієнтовані на досягнення «завершеного» продукту (засвоєний оптимальний патерн поведінки, вміння вести себе у професійній діяльності ефективно, досвід більш органічного для особистості виконання діяльності). У четвертій суб'єктній парадигмі важливий сам процес набуття навичок, наприклад, креативної поведінки та його позитивна динаміка в майбутньому.

Таким чином, зазначимо, що більш ефективним є *четверта* парадигма, але для її проведення потрібен значний досвід тренінгової роботи (спробу розробляти та проводити тренінги суб'єкт-суб'єктної взаємодії ми залишаємо для подальшої наукової роботи). Тому, при розробці власного тренінгу з підвищення рівня креативного мислення, ми враховували складові різних парадигм. Але, в основу покладена циклічна модель навчання Д. Колба: «... конкретний досвід (практичні спроби майбутнього психолога зробити, вирішити будь що власними силами); рефлексивне спостереження (постійний індивідуальний та груповий аналіз того, що відбувається, спроба розібратися в тому, що сприяло і перешкоджало успішній діяльності); абстрактна концептуалізація (спроби роботи узагальнення на абстрактному рівні, знайомство з теорією); активне експериментування (засвоєння нових умінь та навичок у ситуаціях, наближених до професійно-реальних) [1].

Для слухання лекцій, участі в практичних заняттях та тренінгу було сформовано 2 експериментальні групи: 1) зі студентів 2-го курсу – 26 осіб; 2) зі студентів старших курсів – 25 осіб, які ми назвали МПГ (малі ініціативні групи). На наше переконання, потреба залучити до експерименту студентів 4-5-их курсів, з більш розвиненим рівнем креативного мислення, виправдовує себе. Ми прагнули переконатися в можливості покращення показників швидкості, гнучкості, оригінальності, розробленості мислення для будь-якої вікової категорії, на будь-якому етапі професіоналізації.

Структура тренінгу складалася з 5-ти занять. Кожне з них починалося фіксацією очікувань тренінгу. За допомогою проведення сеансів рефлексії підводилися підсумки, у кінці роботи аналізувалися досягнення та прорахунки.

Налаштування на творчу діяльність починалося з короткочасного «масажу» мозку – психогімнастики, за допомогою якої члени МПГ орієнтувалися на співпрацю, роботу з високою спонтанністю, поза звичним мисленнєвим шаблоном, активізували операції мислення та творчі здібності. Масаж мозку – психогімнастика, сприяв переходу від звичної форми мислення до креативної (при побудові ланцюжків асоціацій, відтворенні монологу звичайного мовлення чи психічного явища, придумування назв для кар-

тинок-друдлів, використання короткочасних вправ на метафоризацію мовлення).

Структура кожного заняття тренінгу з блоків:

- розвитку мотиваційно-особистісних властивостей;
- оволодіння когнітивно-операціональними навичками.

Метою відпрацювання вправ *мотиваційно-особистісного* блоку було сприяння формуванню мотивації професійного становлення (перетворенню загальних мотивів особистості у професійні), спонукання учасників до активного прояву особистісних властивостей (допитливості, чуттєвості до проблем, прагнення до самовдосконалення, розвитку уяви, професійної компетентності, підвищеної зацікавленості у розв'язанні дивергентних задач, підвищеної пізнавальної потреби, формуванню незалежності у судженнях). Крім того, метою відпрацювання вправ блоку стало підвищення мотивації до формування мотиваційно-усвідомленої позиції психолога-практика, активізація інтересу до практичної психології, розвиток уяви, стимуляція творчого пошуку, розуміння професійного «Я», прийняття себе у професії, керування собою у професійних ситуаціях та в цілому – професійним розвитком.

Ці задачі розв'язувалися шляхом розвитку рефлексії («Що я роблю?», «У чому зміст того, що я роблю?»), залучення мислительних засобів для аналізу прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, вдосконалення інтерактивних та перцептивних боків спілкування, усвідомлення професійної позиції, розвитку почуття профідентичності. Для цього ми започаткували перехід від зовнішніх джерел підкріплення та зворотного зв'язку у професійній діяльності (сприяють підвищенню самооцінки) до внутрішніх джерел (самопідкріплення), що регулює розвиток позитивного та адекватного самосприйняття. Вправи блоку також сприяли самоідентифікації з майбутньою професією, формували професійну складову «Я-концепції», як чинник креативного мислення.

Студенти поповнювали знання в галузі психології особистості, групи, спілкування, взаємовідносин, розвивали здібності адекватно сприймати себе та інших, більш чуттєво реагувати на групові процеси, відпрацьовували навички використання цього досвіду в професійній діяльності. Наприклад, однією з важливих умов ефективної діяльності психолога є побудова довірчих відносин з клієнтом. Тому, при проведенні рольових ігор студенти отримували додаткове завдання: спробувати викликати підсвідому довіру до себе (рапорт оточуючих, за допомогою різноманітних вербальних та невербальних засобів, наприклад, віддзеркалювання пози клієнта; визначення провідного аудіального, візуального чи кінестетичного типу мислення та врахування його у подальшому спілкуванні; нерефлексивного слухання. Для виконання вправ блоку запроваджувалося імітаційне моделювання поведінки – ділові ігри (проектна гра «Психологічна допомога невстигаючим» та імітаційна гра «Нарада при директорії»).

Майбутні психологи проводили конкурси на широту версійного мислення (пробуючи назвати не менш 15 можливих причин, наприклад, неуспішності, девіантної поведінки), на вміння відступати від шаблонів (проводячи гру «Шпигун»), на позитивне перефразування слів, з метою зробити висновки та поради після діагностики більш зрозумілими, прийнятними для клієнта («здатність реагувати надто емоційно» замість «агресивність», «обережність», «обачливість» замість «боягузтво» тощо).

Таким чином, корисними були вправи на вміння переформулювати інформацію (щоб переконатися, наскільки спотворюється інформація при передачі); невербально демонструвати єдність з клієнтом тощо. Зацікавленість викликала пропозиція «відвідати» салон зворотного зв'язку «Шерінг», в якому демонструвалися книжково-журнальні новинки психологічної науки, а також учасникам пропонували купити-продати стандартні та нестандартні методи організації діяльності з підвищення рівня психологічної компетентності вчителів.

Присутні гості, під час роботи салону (працюючі практичні психологи міста з великим досвідом роботи), зазначили, що багато креативних знахідок майбутніх психологів вони застосовують у своїй діяльності.

Тренування спостережливості, як необхідної складової професіоналізму, відбувалося в спробі дати розгорнуту характеристику незнайомій людині, яку запрошували в аудиторію, написанні твору-мініатюри, з акцентуванням уваги на незначних подробицях (наприклад, «Моя ліва рука»), визначенні змін, що відбулися у настрої та психічному стані товаришів, при роботі в парах тощо. Вони також розвивали емпатійні якості, виконуючи вправу «Ідентифікація з роллю клієнта» (отримавши картку з описом ситуації, пробували увійти в положення героїв та розповісти групі їх історію від першої особи, з відповідним емоційним забарвленням).

Зважаючи на те, що креативність є загальною інваріантою професіоналізму психологів (специфіка їх професії унеможливорює діяльність за певними описово-нормативними моделями), значна увага приділялася вправам з підвищення рівня креативності, гнучкості, швидкості, оригінальності мислення, що користувалися більшою популярністю учасників тренінгу.

Метою запровадження блоку *когнітивно-операційних* навичок було ознайомлення майбутніх психологів з креативними технологіями розв'язання проблем навчального закладу, для подальшого використання у практичній діяльності та поетапній актуалізації когнітивно-операційних навичок.

При розробці тренінгу ми враховували, що розвиток креативного мислення студента повинен відбуватися на проблемно-пошуковому рівні активності. Цього рівня можливо досягти при розв'язанні проблемних задач, виконанні завдань різного ступеня важкості. Тому тренінг опосередковано орієнтувався на три рівні моделі творчого навчання, представлених Д. Треффінгер [4]:

I-й рівень – розвиток дивергентних функцій (швидкості, гнучкості, оригінальності, пам'яті, допитливості, упевненості в собі тощо);

II-й рівень – розвиток складного мислення та афективних процесів (аналіз, синтез, метафора, аналогія, фантазія, уява тощо);

III-й рівень – залучення учасників до постановки та розв'язання реальних проблем.

Специфікою завдань тренінгу, як зазначалося, була їх максимальна наближеність до реальних життєвих умов, непередбаченість (наприклад, виконання case-study – досліджень, що стосуються специфічних епізодів та учасників з детальним вивченням однієї умови чи людини. Умови для case-study взято з досвіду роботи ЗНЗ міста). Як вважають деякі науковці, творче (креативне) мислення можна розвинути, розв'язуючи проблеми, пов'язані з колом інтересів у навчанні, професії, бізнесі, що забезпечує більш природну та легку мотивацію.

Поступове ускладнення завдань, різноманітність технічних засобів, на наш погляд, є адекватним віковим особливостям студентського віку. А усвідомлення того, що студенти спроможні їх виконувати, дало нам підставу переконатися, – подібна організація навчання сприятиме формуванню психічних новоутворень інтелектуального та креативного рівня: бачення проблеми, її аналіз, розв'язання, продуктивності, гнучкості мислення, які є складовими креативного мислення.

Майбутнім психологам ми запропонували нові, нестандартні технології: метод «Ментальних провокацій», техніка модерації, метод «Переконань» тощо.

Для зняття напруги, підвищення працездатності, активізації уваги, мислення, уяви, покращення атмосфери, у групі проводилися релаксаційні вправи.

Таким чином, ми вважаємо, що на ефективність тренінгу мали вплив наступні компоненти: для розвитку креативного мислення необхідно враховувати основні чинники (фактори) розвитку креативного мислення, їх активізацію, створення відповідних умов, що (за Б. Ломовим), впливають на поведінку, дії учасників, рівень саморегуляції. Вони показали позитивну динаміку у покращенні гнучкості, оригінальності, швидкості мислення.

Використані літературні джерела

1. Макаренко Н. М. Вивчення можливостей розвитку креативного мислення у майбутніх психологів // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. IX. – Ч. 3. – 2007. – С. 228–234.
2. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности: к философским основам современной педагогики // Вопросы психологии, 1986. – № 4. – С. 101–09.
3. Вачков И. В., Дерябо С. Д. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъектного подхода к групповой работе / И. В. Вачков, С. Д. Дерябо. – СПб.: Речь, 2004. – 271 с.
4. Treffinger D. J. Encouraging creative learning for the gifted and talented. Ventura, CA: Ventura County Superintendent of Schools Office, 1980. – 112 p.